

"נטייה עמוקה לרוחניות": מהטמה גנדהי והרמן קלנבאך ב"חוות טולסטוי" בדרום אפריקה

בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה פעל מוהנדס קרנצ'נד גנדהי (שזכה מאוחר יותר בכינוי "מהטמה", "הנפש הגדולה" בסנסקריט) בדרום אפריקה והנהיג בה מרי אזרחי לא־אלים של הקהילה ההודית, שתבעה שוויון זכויות. בתקופה זו אף גיבש את האידאולוגיה שלו, במידה רבה בהשפעת רעיונותיו של לב טולסטוי, והקים קומונה שיתופית עם עמיתים למאבק ההודי בחווה בשם "חוות טולסטוי". אחד מידידי הקרובים של גנדהי באותם ימים, שאף סייע לו במימון ובמימוש רעיונותיו, היה האדריכל היהודי הרמן קלנבאך. שמעון לב מתאר את הקשרים בין השניים ודן בקלנבאך כחוליה המקשרת בין תורתו של גנדהי לציונות החלוצית.

נפגשנו לגמרי במקרה. הוא היה חבר של ר"ק ח'אן (Khan), שהציג אותנו בפני לאחר שגילה כי טבועה בו נטייה עמוקה לרוחניות (deep-down in him [...] a vein of other-worldliness). לאחר שלמדתי להכירו, הופתעתי מהפזרנות שלו ומאהבתו למותרות. אולם כבר בפגישתנו הראשונה הציג בפני שאלות מעמיקות בענייני דת. שוחחנו בין היתר על פרישתו [מהבלי העולם הזה] של גאוטמה בודהא (Gautama Buddha). היכרותנו הבשילה עד מהרה לידידות אמיצה, עד כדי כך, שחשבנו באותו אופן והוא השתכנע כי עליו לערוך בחייו אותם שינויים שאני עורך בחיי.

(עמ' 300-301 במהדורה האנגלית משנת 1993. במהדורה העברית בחרו העורכים להשמיט את הקטע החשוב הזה.)

גנדהי וקלנבאך התגוררו יחד משנת 1907 ועד שנת 1913 כידידי נפש, מסורים להתפתחות רוחנית אישית ולניהול המאבק ההודי. במשך שנתיים הם התגוררו בביתו של קלנבאך ביוהנסבורג, ולאחר מכן ב"חוות טולסטוי" (Tolstoy Farm) – המתנה החשובה ביותר שהעניק קלנבאך לגנדהי. משנת 1909 הם החלו לכנות איש את רעהו במכתביהם בכינויים "הבית התחתון" (Lower House) ו"הבית העליון" (Upper House): גנדהי היה "הבית העליון" וקלנבאך "הבית התחתון".

אחרי שגנדהי עזב את "חוות טולסטוי", בינואר 1913, סבל קלנבאך ממשבר אישי ושקל לעלות לארץ ישראל

יש לי עולם שלם של חברים בקרב היהודים, ובדרום אפריקה הייתי מוקף יהודים", סיפר גנדהי בריאיון לעיתון הג'ואיש כרוניקל (*The Jewish Chronicle*) במהלך ועידת השולחן העגול בלונדון בשנת 1931. מי היו אותם יהודים שהקיפו את גנדהי? בדיקה מדוקדקת מגלה, שהיהודים שהתקבצו סביבו בדרום אפריקה כלל לא היו רבים, אך הם היו גרעין תמיכה שליווה אותו בשנים החשובות להתפתחותו כמנהיג.

בחבורת תומכיו האירופאים־היהודים של גנדהי בלטו במיוחד דמויותיהם של הנרי פולק (Polak) והרמן קלנבאך (Kallenbach). פעילותם כתומכיו הנאמנים של גנדהי וכמובילי המאבק ההודי בדרום אפריקה סיפקה ליריביו חומר לביקורת נגדו, והשניים כונו "ראשי הממשלה הנאמנים של גנדהי". במחקרי אכן מצאתי, שהאדם הקרוב ביותר לגנדהי במשך שנים אחדות היה האדריכל היהודי הרמן קלנבאך; הם נפגשו כנראה בשנת 1903 והחל משנת 1907 התפתחה ביניהם חברות נפש, שהייתה לה משמעות רבה בעיני שניהם. גנדהי תיאר את פגישתם בספרו **אוטוביוגרפיה או סיפור ניסויי עם האמת** (*Autobiography: The Story of My Experiments With Truth*), פורסם בראשונה בגוג'רית בשני כרכים בשנים 1927 ו־1929):

שמעון לב, תלמיד מחקר לתואר שלישי במחלקה ללימודי הדתות באוניברסיטה העברית, חוקר וכותב על הודו זה שנים רבות.

וא"ל: Shimonlev99@gmail.com

מוהנדס קרנצ'נד גנדהי והרמן קלנבאך (Kallenbach, מימין); בתווך: סוניה שלזין (Shelzin), מזכירתו של גנדהי במהלך שהותו בדרום אפריקה

גנדהי להודו, ואילו קלנבאך נעצר וישב במחנה המעצר לנתינים גרמנים באייל אוף מן (Isle of Man). הוא שוחרר בשנת 1917, שב לדרום אפריקה בשנת 1920 וחזר לעבודתו כאדריכל. באמצע שנות העשרים החל קלנבאך לגלות עניין גובר בציונות. בשנת 1937, בתגובה לפנייה נרגשת ממשה שרתוק (שרת), נסע לאשרם (ashram) של גנדהי בהודו כדי לקבל ממנו הבעת תמיכה בציונות, שלה התנגד בעבר. קלנבאך, בזכות קשריו ההדוקים עם גנדהי, היה החוליה המקשרת החשובה ביותר בין התנועה הלאומית ההודית לתנועה הציונית.

מערכת היחסים בין שני האישים התאפיינה ברבדים נפשיים עמוקים, שחרגו מעבר ליחסי מורה (או גורו) ותלמיד. אך היו לה גם היבטים מעשיים, שבאו לידי ביטוי בחיים המשותפים ב"חוות טולסטוי" ובניהול מאבק הסאטְיָאגְרָהָא בשנת 1913. להלן אדון בתקופה של "חוות טולסטוי", שבה ניהלו השניים חיי שיתוף מלאים, בשלבם בין תורתו החברתית של לב טולסטוי לאורח חייו וניסיונותיו הרחוניים והחברתיים של גנדהי. הקמת החווה הייתה תרומתו המעשית הבולטת ביותר של קלנבאך למאבק ההודי בדרום אפריקה והיו לה השלכות מרחיקות לכת על עיצוב דמותו של גנדהי כמנהיג רוחני וכמתקן חברתי.

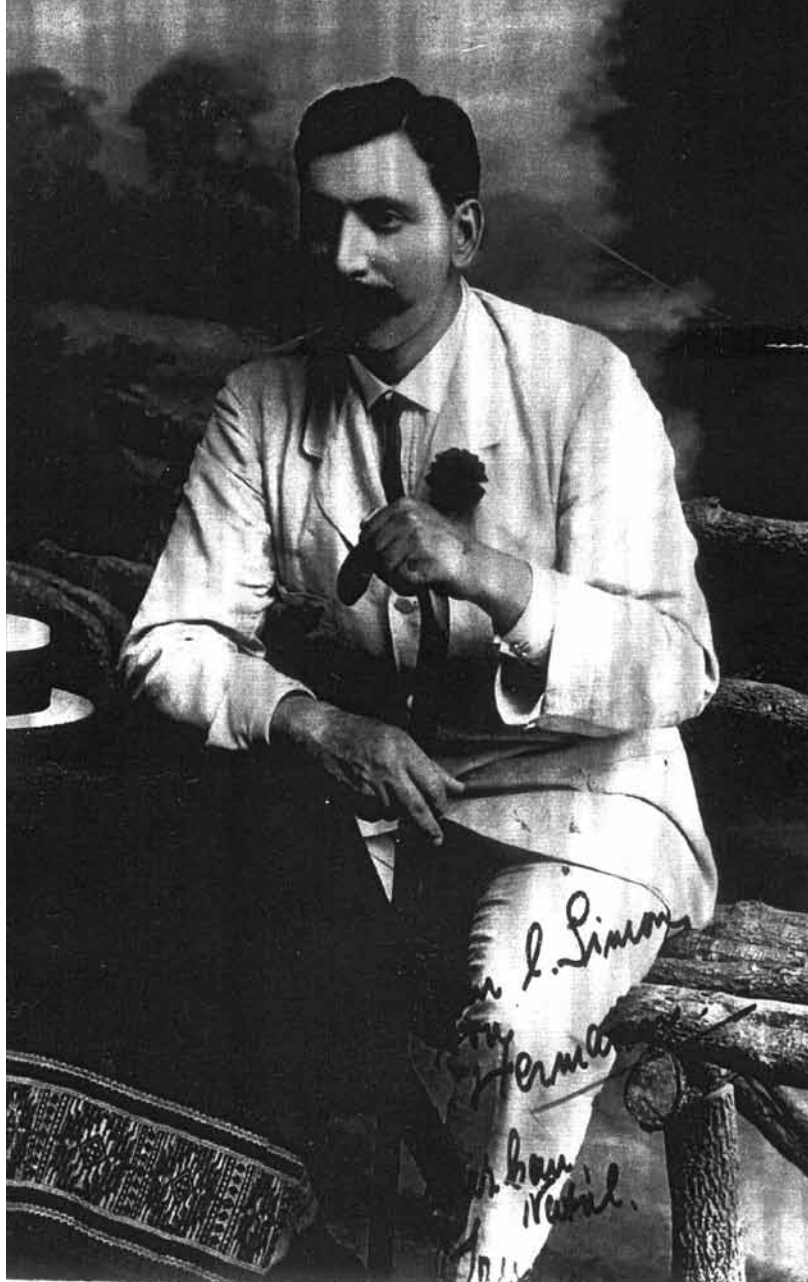
מבט כללי

"חוות טולסטוי" הייתה מעין מעבדת ניסויים לרעיונותיו של גנדהי ואפשרה לו ליישם את השיטות שתרגל בחיי היומיום. בחווה רכש גנדהי ניסיון בהנהגה, וניסיון זה שימש אותו בשלב האחרון של המאבק בדרום אפריקה והכשיר אותו לתפקידו בהודו. "חוות טולסטוי" אף הייתה לימים מודל להקמת מרכזים בהודו, כגון ה"סבארמטי אשרם" (Sabarmati Ashram), שהקים גנדהי בשנת 1915.

על פרץ האנרגיה הרוחנית בתקופה זו העיד גנדהי בספרו האוטוביוגרפי השני, **סאטיאגרהא בדרום אפריקה** (*Satyagraha in South Africa*, 1928): "אומץ לבי ואמונותי הגיעו לשיאם ב'חוות טולסטוי'. התפללתי לאלוהים שיאפשר לי לזכות מחדש באותן פסגות, אך תפילתי טרם נענתה", ובדיעבד הדגיש את חשיבות החווה למאבק ההודי בדרום אפריקה (עמ' 371 במהדורה המופיעה ברשימה לקריאה נוספת):

ספק רב אם היינו מסוגלים להתמיד במאבק במשך שמונה שנים, אם היינו זוכים בתמיכה כספית רחבה, ואם אלפי האנשים שהשתתפו בשלב הסופי של המאבק היו נושאים בנטל, אילולא הייתה קיימת "חוות טולסטוי" (שם, עמ' 393).

ייסודה, חישולה ועיצובה של המסגרת השיתופית והסגפנית הזו, כניסיון לחיי שיתוף וקרבה לאדמה וכמעבדה רוחנית, היו מעשי ידיהם של גנדהי וקלנבאך בשיתוף פעולה מלא.

הרמן קלנבאך (Kallenbach), שנת 1911

כחלוץ; גנדהי הוא שהניא אותו מכך וקלנבאך בחר להתמסר למאבק ההודי שהתחדש ביתר שאת בסוף שנת 1913. הוא מילא תפקיד מרכזי בגל השלישי של מאבק הסאטְיָאגְרָהָא (Satyagraha, "דבקות באמת", מונח שטבע גנדהי במאבקו למען ההודים בדרום אפריקה), נעצר יחד עם גנדהי ופולק בזמן "המצעד הגדול" של אלפי פועלי המכרות שפתחו בשביתה בסוף שנת 1913, ונידון לשלושה חודשי מאסר. עם תום המאבק נטש קלנבאך את כל עסקיו ועזב את דרום אפריקה עם גנדהי במטרה לשמש יד ימינו בהודו. הם הפליגו תחילה לאנגליה כדי לפגוש את המדינאי ההודי המתון, גוֹפְּל קרישנה גוקהלה (Gokhale), אך פרוץ מלחמת העולם הראשונה שיבש את התוכניות, וקלנבאך, בעל נתינות גרמנית, לא קיבל אשרת כניסה להודו למרות מאמציו של גנדהי. כעבור חודשים אחדים בלונדון נסע

קברו של קלנבאך בדגניה

טולסטוי נענה לבקשתו של גנדהי, והרשה לתרגם את החיבור ואף סירב לקבל תמלוגים על פרסומו. גנדהי תרגם, הדפיס והפיץ את **מכתב להינדואי** בקרב הקהילה היהודית בדרום אפריקה.

בדרכו חזרה לדרום אפריקה, על סיפון האונייה, כתב גנדהי במשך עשרה ימים רצופים (ביד ימין וביד שמאל לסירוגין, כיוון שידו הימנית עייפה) את חיבורו **הינדו סווראג'** (*Hind Swaraj*), כלומר, "שלטון עצמי להודו". ספר זה ביטא את התרחקותו של גנדהי מהציביליזציה המערבית וממוסדות השלטון המערביים, והשפעתו של טולסטוי ניכרת בו. לאחר שהספר תורגם מגוג'רית לאנגלית ונערך בעזרתו של קלנבאך, שלח גנדהי עותק של הספר אל טולסטוי באפריל 1910.

יש להניח, שקלנבאך כאדם משכיל, חובב ספר ונוטה לתורות המזרח, שמע על טולסטוי וייתכן שאף התוודע לתורתו בחוגי האגודה התאוסופית (Theosophical Society) של יוהנסבורג, שהוא היה חבר בה. אפשר אף להניח, שכיהודי נודע לקלנבאך על הגיני של פרעות קישינב והומל (בשנת 1903) על-ידי טולסטוי, שכן פוגרומים אלה היו אחת הסיבות להגירת יהודים רבים לדרום אפריקה. עם

גנדהי הקדיש פרקים אחדים ל"חוות טולסטוי" ולקלנבאך בספרו **סאטיאגרהא בדרום אפריקה**. בחלקו האחרון של הספר, הגיבור, נוסף לגנדהי עצמו, הוא הרמן קלנבאך, שמילא תפקיד מרכזי בארגון "המצעד הגדול" ובהנהגתו. גנדהי אף ליווה את הקמת "חוות טולסטוי" ואת התפתחותה בדיווח שוטף מעל דפי עיתונו, **אינדיאן אופיניון** (*Indian Opinion*), וציין את שמו של קלנבאך בעקביות כשותף לכל החלטות הנוגעות לחווה.

את מכלול היחסים בין גנדהי לקלנבאך יש, לדעתנו, לראות כהתפתחות הדרגתית, ששיאה ב"חוות טולסטוי", אז היה קלנבאך לשותפו האינטימי ביותר של גנדהי וליד ימינו, כאחד ממנהיגי המאבק ההודי בדרום אפריקה. במילים אחרות, אי-אפשר להבין את עיצובו והתפתחותו של גנדהי בלי להבין את האנשים הקרובים אליו, והאדם הקרוב אליו ביותר בשנים מסוימות היה האדריכל היהודי הרמן קלנבאך.

גנדהי, קלנבאך וטולסטוי

מחקרים רבים התפרסמו על אודות הקשר בין גנדהי וטולסטוי, אך את מהות היחסים בין השניים ואת הרקע להקמת "חוות טולסטוי" יש לבחון גם על רקע הקשר בין קלנבאך לגנדהי. גנדהי החל לגלות עניין בתורתו החברתית של טולסטוי כבר בשנת 1895, כאשר נפעם, כדבריו, מן "הקסם רב-העוצמה" בפירושו של טולסטוי ליסוד המוסרי בנצרות, כפי שהביע בספרו **מלכות האל שוכנת בתוכך** (*The Kingdom of God Is Within You*). תמה מרכזית בספר היא כישלונה של הנצרות להפנים את "חוק האהבה", חוק האוסר, לדעת טולסטוי, על התנגדות אלימה לכל רוע באשר הוא. טולסטוי קרא ליחיד להחליט לדבוק באמת, שכן זהו הדבר האחד שעליו יש לאדם שליטה מלאה ושלאפשר לו להיות חופשי, ואילו כל היתר הם מחוץ לשליטתו.

בעת שהותו באנגליה בשנת 1909 כתב גנדהי לטולסטוי וביקש את עזרתו בפרסום המידע על המאבק שהוא מנהל בדרום אפריקה. ברם, המטרה העיקרית של המכתב הייתה לבקש את אישורו של טולסטוי לתרגם את חיבורו **מכתב להינדואי** (*A Letter to a Hindu*) כמענה ללאומנים הודים שדגלו בהתנגדות אלימה לשלטון האנגלי בהודו. טולסטוי כתב את החיבור בעקבות פנייתו של לאומן הודי בשם טרק נאת' דאס (Tarak Nath Das), שערך בקנדה עיתון בשם **פרי הינדוסטן** (*Free Hindustan*). בחיבור, שנשלח כמכתב אל דאס, שלל טולסטוי כל צורה של אלימות כדרך לשחרור לאומי: העובדה שכמה אלפי אנגלים בעלי "תרבות נחותה" שולטים בכמה מאות מיליוני הודים, כתב, מתאפשרת רק בגלל שההודים עצמם משלימים עם היותם נשלטים ומאמינים בעצמם בדרך האלימות.

שהצבת אתה בפני העולם, הוא הרשה לעצמו, לאחר התייעצות אתי, לקרוא לחוות על שמך.

(בתוך **כל כתבי גנדהי** [Collected Works of Mahatma], 15 באוגוסט 1910, כרך XI, עמ' 327 [Gandhi, CWMG], במהדורה המקוונת)

גנדהי לא מפרט אמנם אילו חוויות עבר קלנבאך, אך אי־אפשר להתעלם מההשוואה שהוא עורך בין המסע הרוחני של האדריכל היהודי הנהנתן לזה של טולסטוי, הנביא הגדול של אי־אלים וסגנון חיים פשוט, שעבר מהפך בחייו ומימש בפועל את תורתו. אחת המעלות שגנדהי מצא בטולסטוי הייתה ההגשמה האישית של העקרונות שהוא הטיף להם. הגשמה הרואית כזו ויכולת לשנות את אורח החיים מן הקצה אל הקצה, בניגוד גמור למקובל בסביבתו החברתית, היו תכונות שהפגינו גם קלנבאך וגנדהי. אורח החיים "הטולסטויאני" שלהם החל, כאמור, כבר בתקופת המגורים המשותפת בביתו של קלנבאך ואחר־כך באופן שלם יותר ב"חוויות טולסטוי".

"חוויות טולסטוי"

ככל שהתארך מאבקם של היהודים בדרום אפריקה, כך נעשה קשה יותר לשמור על רוח המאבק ועל הנחישות. הסוחרים היהודים שתמכו במאבק ומימנו אותו נשרו לאורך הדרך. בשובו של גנדהי מאנגליה בסוף שנת 1909 הוא גילה, שתנועת ההתנגדות הפסיבית שהוביל, הסאטְיָאגְרָהָה, הידלדלה במידה ניכרת. עמוד השדרה של "לוחמי הסאטְיָאגְרָהָה" היו יהודים עניים, שגרו בטרנסוואל (Transvaal) ונאלצו בעת המאבק להשאיר את משפחותיהם ללא אמצעי פרנסה, בייחוד בזמן שהותם בכלא. גנדהי ראה אפוא צורך להקים מרכז שיתופי, שבו המתנגדים הפסיביים ומשפחותיהם יוכלו לקיים את עצמם, וכחלק מהתהליך ילמדו לחיות חיים פשוטים בהרמוניה עם הטבע ואיש עם רעהו. כמו כן, מרכז הכובד של המאבק היה עבר מנטאל (Natal) לטרנסוואל, ולכן גנדהי לא היה יכול לבלות זמן רב ב"חוויות פניקס" (Phoenix Farm), שבה התגוררו אשתו וילדיו. קלנבאך נחלץ לעזרתו ורכש ב־30 במאי 1910 את "חוויות רודפורט 49" (Roodepoort No. 49), שהשתרעה על פני כ־4,500 דונם מדרום ליוהנסבורג. הוא שילם שליש ממחירה כמקדמה והתחייב לשלם את היתרה בתשלומים חודשיים נושאי ריבית בשנים הבאות. גנדהי היה עורך־הדין שניהל את העסקה, וממסמכים הנמצאים בארכיון קלנבאך (שהיה שמור על־ידי משפחתו בחיפה, עד שנמכר בשנת 2012 לממשלת הודו) עולה, שהייתה זו יוזמה משותפת של שניהם ושהתבצעה בדחיפות ובבהילות.

גנדהי כבר התנסה בצורת חיים התיישבותית שיתופית ב"חוויות פניקס" שאותה הקים בשנת 1904, אך היו הבדלים ניכרים בין שתי הקהילות. ב"חוויות פניקס" היה לכל

זאת, נראה כי היחשפותו של קלנבאך לתורתו המוסרית־החברתית של טולסטוי אירעה בעיקר באמצעות גנדהי וכי הגיעה לשיאה בזמן שהשניים התגוררו ב"חוויות טולסטוי".

מההתכתבות ביניהם עולה, שגנדהי ראה בקלנבאך בן־דמות של טולסטוי: בן עשירים ממעמד גבוה, אדריכל מצליח וחובב חיי תענוגות, אך בה בעת איש מעשה שסובל יסורים ומשברים נפשיים בחיפוש אחר האמת, ובסיומו של מסע החיפוש עובר תמורה דתית וחברתית דומה לזו שעבר טולסטוי עצמו. את התמורה עבר קלנבאך תחת הנהגתו והדרכתו של גנדהי; כאירופאי עשיר, שבחר מרצונו בחיי פרישות מינית, עבודת כפיים והסתפקות במועט, קלנבאך היה יכול לשמש דוגמא ומופת לקהילה היהודית. העובדה שאפילו אדם לבן במעמדו של קלנבאך בחר לחיות כך יחד עם היהודים, והשליך את כל יתרו על גנדהי, הייתה יוצאת דופן והותירה רושם עז, ובכך סייעה לחזק את מעמדו של גנדהי כמנהיג הקהילה היהודית בדרום אפריקה.

טולסטוי תיאר את מסעו הרוחני (שבו החל לאחר שהשלים את כתיבת **אנה קרנינה**) בספרו **וידי** (*A Confession*), החשובה שביצירותיו האוטוביוגרפיות. הוא דן בו בניסיונותיו למצוא תשובה לשאלה של משמעות החיים, אך עם זאת, כפי שהבחין גנדהי, מתחת למעטה הנוצרי של הספר, הסתתר בו אף מסר בעל משמעות לכל אדם באשר הוא.

ביוני 1910, כחודש לאחר הקמת "חוויות טולסטוי", כתב קלנבאך לטולסטוי והסביר את החלטתו לקרוא לחווה על שמו. מכתבו מבהיר, שלא היה מדובר רק במחווה של כבוד והערכה, אלא בניסיון לחיות ולהגשים בפועל את משנתו ועקרונותיו של טולסטוי בחיי היום־יום בחווה:

בלי לבקש ממך אישור קראתי לחוותי "חוויות טולסטוי". קראתי רבים מספרך ותורתך הרשימה אותי באופן עמוק [...] הרשה לי להוסיף כהצדקה לשימוש בשם זה, שהחווה תהיה ניסיון שלי להגשים את האידאליים שהענקת אתה לעולם ללא מורא.

(מכתבו של קלנבאך אל טולסטוי מ־14 באוגוסט 1910 שמור בארכיון קלנבאך, שנמכר ביולי 2012 לממשלת הודו.)

למחרת היום כתב גנדהי גם הוא לטולסטוי ותיאר את ידידו קלנבאך כמי שחווה אותם חוויות, משברים וניסיונות שעבר טולסטוי עצמו בחייו:

מר קלנבאך כתב לך על "חוויות טולסטוי". מר קלנבאך ואני חברים זה שנים רבות. אני מרשה לעצמי לציין, כי מר קלנבאך חווה את רוב הניסיונות שאותם אתה מתאר באופן כה ציורי בספרך **הוידויים שלי** [כך]. אין כתבים שהשפיעו באופן עמוק כל־כך על מר קלנבאך ככתבך. כגורם מדרבן למאמץ נוסף לממש את האידאליים

צילום קבוצתי של המתישבים ב"חוות טולסטוי" עם גנדי וקלנבאך במרכז התמונה, אינדיאן אופיניון (Indian Opinion), אוגוסט 1910

מר גנדי היקר, בהתאם לשיחתנו אני מציע לך את השימוש בחוותי ליד לאולי (Lawley) בשביל המתנגדים הפסיביים ומשפחותיהם הנזקקות. המשפחות והמתנגדים הפסיביים יחיו בחווה בלי לשלם דמי שכירות או תשלום אחר כל עוד נמשך המאבק עם ממשלת טרנסוואל [...] המתישבים יעזבו את החווה כאשר המאבק יגיע לסיומו.

גנדי וקלנבאך ניסחו גם הסכם אישי ביניהם, שנחתם ביוני 1910 ומעיד על מטרתיה הרוחניות החברתיות של החווה בהתאם לחזונום ולאורח חייהם. ההסכם, שנוסח באופן המשפטי שהיה חביב על גנדי, נמצא בארכיון קלנבאך ומדגיש את חלוקת התפקידים ביניהם ואת מרכזיותם בניהול החווה (ק' הוא קלנבאך וג' הוא גנדי).

ק' לא ייקח על עצמו שום הוצאה או פיתוח של "חוות לְאֹוֹלִי" בלי להתייעץ עם ג' וללא אישורו. בזמן שהותו של ג' בחווה, ק' יכול להיעדר ממנה באופן זמני, אלא אם כן נוכחותו חיונית ונדרשת על-ידי ק' עצמו ועל-ידי ג'.

בזמן היעדרותו של ג' מהחווה, על ק' להיות בחווה ולפקח על המתישבים.

ק' יתכנן ויסייע בבניית המבנים ובפיתוח, לא רק על-ידי פיקוח, אלא גם בכך שייטול חלק בעבודה.

מתיישב בית פרטי וחלקת אדמה צמודה, שבה היה אמור לגדל ירקות ומזון לצרכיו האישיים. בפועל רוב המתישבים עבדו בבית-הדפוס של עיתונו של גנדי, אינדיאן אופיניון, וניהלו חיי משפחה פרטיים. לעומת זאת, ב"חוות טולסטוי" התנהלו חיי שיתוף מלאים על-פי האידאליים הטולסטויאניים, בתוספת הדגשים שגנדי העניק להם. המטבח היה משותף וצמחוני והמתישבים המוסלמים והנוצרים קיבלו עליהם מרצון את הצמחונות. גברים ונשים התגוררו לחוד בחדרים גדולים שנבנו על-ידי קלנבאך. עיבוד האדמות החקלאיות והטיפול בעצי הפרי נעשו במשותף ובמטרה להגיע ליכולת קיום עצמאי. לצורך כך הוקמו גם נגרייה וסנדלרייה, שבהן ייצרו סנדלים וריהוט פשוט. בגדי העבודה האחדים שלבשו המתישבים נתפרו בחווה והיו דומים בכוונה לבגדי אסיר בכלא. למעשה, כל אורח החיים בחווה היה חלק מההכנה לקשיי החיים בכלא – עתיד צפוי ורצוי. היה מותר לנסוע ברכבת ליוהנסבורג רק לצורכי ציבור ורק במחלקה שלישית; היה מקובל ורצוי ללכת את הדרך הארוכה בת 40 הקילומטר ברגל: גנדי ציין ביומונו את שמות ההולכים ברגל, והוא וקלנבאך נהגו כך באופן קבוע.

ב-30 במאי 1910 פרסם גנדי באינדיאן אופיניון את הצעתו הרשמית של קלנבאך להעניק לו את הזכות להשתמש בחווה:

ק' יחיה ויאכל בנפרד מהמתיישבים, אך יוכל להצטרף למגורים המשותפים אם יחפוץ בכך.

ג' יגור באותו מקום כמו ק', אך יהיה רשאי לגור ולאכול עם המתיישבים אם הדבר יהיה דרוש לצורך ההתיישבות. מבחינתם של ק' ו-ג', המטרה העיקרית של המעבר לחווה היא שהם עצמם ישמשו ידיים עובדות בחווה. ק' לא ידחוף להפיכת החווה למיזם עסקי או ספקולטיבי, אך הוא רשאי להפוך אותה לעסק רווחי אם אין זה סותר את אופייה.

ק' יהיה אחראי באופן מוחלט על האירופאים בחווה; ג' על היהודים והסינים.

מוסכם, שהאידיאל הוא לא להעסיק ילדים ולא להשתמש במכונות.

(CWMG, יוני 1910, כרך XCVI, עמ' 43-44 במהדורה המקוונת)

החווה שכנה במרחק מיל אחד מתחנת הרכבת המקומית של לאולי ובמרחק 22 מיל מיוהנסבורג. בעת רכישתה היו בה בית קטן, מעיין ושתי בארות. יתרון נוסף של המקום היה אלף עצי הפרי, שהניבו יכול חיוני לתזונה הצמחונית בחווה ואף הניבו הכנסות.

ב-4 ביוני 1910 עברו קלנבאך, גנדהי ושני בניו להתגורר בחווה והחלו בפעילות נמרצת להקמת מבנים ואוהלים כדי לאפשר את קליטתם של מתיישבים נוספים. קלנבאך היה איש ביצוע מעולה, בעל ידיים טובות ויכולת תכנון מרשימה כאדריכל, וכן אהבה למקצוע הנגרות, שבו גם התמחה, עוד מתקופת לימודיו בגרמניה. נוסף על כך, הוא התמחה בגינון ובחקלאות וכל זאת בשילוב סדר, קפדנות והקפדה על פרטים קטנים, תכונות שגנדהי העריך מאוד ובאו לידי ביטוי מלא בהקמתה של "חוות טולסטוי". לאחר שבועיים של עבודה מתישה, כתב גנדהי בעיתונו, שבחווה מתגוררים כבר שישה יהודים וקלנבאך: "אני מופתע ושמה, שמר קלנבאך חי בקרב קבוצה זו כאחד מבני המשפחה".

בחודשיים הראשונים גרו המתיישבים באוהלים, בזמן שמבני הקבע למגורים, בית-הספר, סדנת נגרות וסדנה לייצור סנדלים, נבנו בפיקוחו ובתכנונו של קלנבאך בעזרת נגר אירופאי ונגר הודי. קלנבאך הופקד על התכנון והביצוע והשקיע את כל מרצו ויכולתו המקצועית בהקמת החווה, ואילו גנדהי ובניו גלגלו אבנים מהגבעה כדי לאפשר את בניית היסודות למבנים. ההתחלה לא הייתה קלה, ועקב המחסור במצרכים ובציוד בסיסי שלח גנדהי לקהילה היהודית בקשה דחופה לתרומה לצורך רכישת הפריטים החסרים.

כחודש לאחר המעבר, גנדהי כבר היה יכול לספר לקוראיו על "היוזמה החשובה ביותר, ששורשיה חודרים עמוק", על כך שמספר המתגוררים בחווה עולה בהתמדה ושהמקום נראה כעיירה קטנה. נכבדי הקהילה היהודית באו לבדוק את החווה, ולאחר שבילו בה יום שלם ואף

התנסו במו ידיהם בעבודת כפיים החליטו להודות לקלנבאך ופרסמו מכתב תודה רשמי. גנדהי הוסיף להדגיש את חשיבות תרומתו של קלנבאך ל"לוחמי הסאטיאגרהא", וציין שהיא תורמת לקירוב לבבות בין מזרח למערב "יותר מכל כמות של כתיבה ורטוריקה. אנו נצפה בניסוי בעניין רב" (אינדיאן אופיניון, 11 ביוני 1910).

לפי הכלל החריג, שגנדהי וקלנבאך הציבו לעצמם, העבודות הפיסיות הקשות נעשו כמעט אך ורק על-ידי המתיישבים ולא על-ידי עובדים שחורים. בתוך שישה חודשים הושלמה הקמת המבנים. לקלנבאך נבנה בית קטן בנפרד על גבעה מאחורי המבנים הציבוריים, אך בסופו של דבר הוא העדיף לישון לצדו של גנדהי במרפסת, סמוך לשאר הגברים, והבית הקטן שימש כחדר עבודה ואירוח. בתחילת חודש אוגוסט הופיעה באינדיאן אופיניון תמונה של "החלוצים הראשונים" של החווה: במרכז התמונה יושבים גנדהי וקלנבאך לבושים בגדי עבודה וסביבם שאר מתיישבי החווה. גנדהי חזר והדגיש את חלקו של קלנבאך במפעל והביע דעה, כי "מה שימצא חן יותר מכול בעיני הקהילה היהודית, הוא הדרך שבה מר קלנבאך 'פשט את החליפה' - הלכה למעשה - כדי לסייע לחזון שהוא עשה אותו לשלו".

כדי לסייע לקיומה הכלכלי העצמאי של החווה וליצור מקורות הכנסה, קלנבאך עבר בספטמבר למנוזר הגרמני הטריפטי [השתקני] במריאן היל Marian Hill German Trappist Monastery) ליד פיין טאון (Pinetown) כדי ללמוד את מלאכת ייצור הסנדלים. גנדהי כתב לו על כך: "אם תמשיך כך, אזי יתהפכו היוצרות ואני אצטרך להיות הבית התחתון". בשובו לחווה לימד קלנבאך את גנדהי ואת המתיישבים את המלאכה וכעבור חודשים ספורים היה גנדהי יכול להתגאות בכך, שהוא עסוק בייצור סנדלים ואוהב את "המלאכה החיונית הזו" וכבר ייצר למעלה מ-15 זוגות סנדלים במו ידיו.

בעוד גנדהי היה המנהיג החברתי, הרי עיקר העול והאחזקה המעשית והכלכלית של החווה נפלו על כתפיו של קלנבאך. עם זאת, הוא גם סייע בהוראה בבית-הספר המיוחד המשותף לבני הדתות השונות שגנדהי הקים בחווה, ושניהם לימדו את הילדים לאחר שעות העבודה. גנדהי ייחס חשיבות רבה לניסיון החינוכי וציין באוטוביוגרפיה שלו, כי היה זה ניסוי דתי חשוב ו"אחד הזיכרונות היותר מתוקים מ'חוות טולסטוי'".

ביקור באירופה: טולסטויאנים באנגליה, אחינית בגרמניה

כחצי שנה לאחר שהוקמה החווה היה נראה, כי עומד להתגבש הסכם פשרה בין הגנרל יאן סמאטס (Smuts) לגנדהי וכי המאבק על זכויות היהודים בדרום אפריקה

עומד בפני סיומו. קלנבאך ביקש לפיכך לנסוע לבקר את בני משפחתו באירופה, שאתם לא פגש למעלה מעשר שנים. גנדהי וקלנבאך ראו בנסיעה לא רק ביקור משפחתי, אלא שליחות קדושה ועלייה לרגל, שתגרום לשינוי באורח חייהם של בני משפחתו היהודים של קלנבאך באירופה. עדות ייחודית ליחסם של גנדהי וקלנבאך לנסיעה מופיעה בהסכם, שנוסח כרגיל בסגנון משפטי, שעליו חתמו ערב הנסיעה ביולי 1911. ההסכם מבהיר את המצופה מקלנבאך ומשקף את אורח החיים הפשוט והסגפני המשותף, שכלל גם נדר לפרישות מינית (ברהמצ'אריה [Brahmacharya]):

הבית התחתון נוסע לאירופה במסע קדוש של עלייה לרגל אל בני משפחתו בחודש אוגוסט הקרוב. הבית התחתון לא יוציא כסף מעבר לצרכים התואמים את חייו של איכר פשוט ועני. הבית התחתון לא יבוא בקשרי נישואים בזמן היעדרו. הבית התחתון לא יביט בתשוקה על אף אישה. הבית התחתון ייסע במחלקה שלישית בים וביבשה [...] הבית התחתון לא יתמהמה בלונדון ולא במקום אחר, למעט בבתיים של בני משפחתו. את כל ההתחייבויות האמורות לעיל קיבל על עצמו הבית התחתון מרצונו ומתוך אהבה; יתרה מכך, הן עדות לאהבה בין שני הבתים, אהבה שכמותה העולם טרם ראה.

לקראת נסיעתו של קלנבאך וכמחווה מיוחדת לקוראי **אינדיאן אופיניון** הדפיס גנדהי (ב-5 באוגוסט 1911) את תמונתו של חברו על פני עמוד שלם תחת הכותרת "הבעלים של 'חוות טולסטוי'". בתחתית הדף נכתב באנגלית ובגוג'רית: "מקום שבו מצאו בית המתנגדים הפסיביים". קלנבאך נראה בצילום לבוש בהידור בחליפת פסים אפורה, ענוב עניבה, שערו מסורק בקפידה, שפמו מטופח והוא מרכיב משקפיים.

כנדרש בהסכם, הפליג קלנבאך מקייפטאון בספינה במחלקה השלישית. הוא וגנדהי הקפידו לכתוב זה לזה מדי שבוע, וגנדהי אף התייחס לכך כאל חובה דתית. קלנבאך ניהל יומן מסע קפדני ושלח אותו לגנדהי, ואילו גנדהי מצדו שלח לו דיווחים שוטפים על ההתקדמות של עבודות הפיתוח ב"חוות טולסטוי" ועל ההוצאות הכספיות שנדרשו מקלנבאך עבור אחזקת החווה ופיתוחה. עיקר שהותו של קלנבאך באנגליה הוקדשה לפגישות עם טולסטויאנים ורפורמיסטים אנגלים כמו הוגה־הדעות והמשורר אדוארד קרפנטר (Carpenter).

גולת הכותרת בביקורו הייתה פגישתו עם ידידתו הסופרת הסקוטית, איזבלה פֵיווי מאיו (Mayo), שהייתה טולסטויאנית פעילה ונמרצת, ועמה הוא התכתב כבר משנת 1910 לפי בקשת גנדהי. חליפת המכתבים ביניהם, שנמשכה עד למותה בשנת 1914 ונמצאת בארכיון קלנבאך, שופכת אור על יחסי גנדהי־קלנבאך ועל "חוות טולסטוי". קלנבאך נפגש גם עם המתרגם הנודע של טולסטוי, איילמר

מוד (Maude), ושוחח אתו על משנתו החברתית של טולסטוי. באנגליה היה מוד ברי־הסמכא בה"א הידיעה בנוגע לטולסטוי, אך התנגד לתורת אי־האלימות של טולסטוי ולדחייתו את התרבות המערבית.

קלנבאך בילה יומיים בביתו של מוד וכתב לגנדהי על אודות התרשמותו מהמפגש:

הוא מאמין, שטולסטוי עשה עבודה רבה יותר מכל מתקן אחר במרוצת מאה השנים האחרונות. הוא מאמין ביסודו של דבר בדבריו [של טולסטוי] לגבי דת, מוסר ואמנות, אך שולל את תורת אי־ההתנגדות ואת הגינוי המוחלט של מוסדות הממשלה והשלטון. הוא טוען, כי לכל אדם יש זכות לסרב להיות חייל, אך אין לו זכות לקרוא לכל חייל רוצח.

מוד טען, שלא יהסס להשתמש באלימות במקרים מסוימים אם ימנע בדרך זו אלימות והרס חמורים יותר. לדבריו, לפני שדנים לחומרה את התרבות המערבית יש להעמיד אותה במבחן על־ידי השתתפות פעילה במוסדות השלטון והתרבות, וזאת כיוון שההתקדמות הרוחנית תלויה גם בקשר עם בני־אדם אחרים ולא רק בהתפתחות הרוחנית של האדם עצמו. השיחה נסבה גם על הקהילות הטולסטויאניות שקמו באנגליה בסוף המאה התשע־עשרה, שקלנבאך גילה בהן עניין רב. מוד אמר לו, כי אף שאינו מטיל ספק בכוונותיהם הטובות של חברי הקהילות הללו, הרי כולן נכשלו כישלון חרוץ כיוון שלא הציבו כללים וחוקים ברורים דים להזדרכת החברים בהן.

גנדהי, שהכיר את מוד מאז ששהה באנגליה בשנת 1909, השיב לקלנבאך, שלא הופתע מכך שמוד הרשים אותו: "הוא איש אמת, אך טיעונו גרועים. הציביליזציה המערבית עמדה למשפט כבר לפני אלפי שנים. היא נוסתה כבר בימי מגדל בבל ונכשלה, היא עמדה למבחן בהודו ונכשלה". בעניין דחייתו של מוד את עקרון היסוד של טולסטוי בדבר אי־ההתנגדות לרוע, היה גנדהי נחרץ אף יותר:

דחייתו את עקרון אי־ההתנגדות לרוע מבטלת את השבחים שהוא מעתיר על טולסטוי. אם טולסטוי הוא המתקן הגדול ביותר של זמנו באירופה, הרי זה בגלל עקרון אי־ההתנגדות [...] איני יכול לקבל את קבלתו המסויגת את תורת טולסטוי.

גנדהי נבדל אמנם מטולסטוי בגישתו החיובית לפעולה מעשית ופוליטית, אך עקרון אי־האלימות היה החוליה המקשרת החשובה ביותר בינו לבין הסופר הרוסי, ולכן לא יכול היה להשלים עם הסתייגויותיו של מוד בעניין זה.

קלנבאך המשיך לגרמניה לפגישה המיוחלת עם משפחתו. אֶחיו, סמואל ומקס, חיכו לו בברלין, ואחר־כך הוא נע בין הערים קניגסברג (Königsberg), טילזיט (Tilsit), טאורוגן (Tauroggen) וממל (Memel). מתחילת הביקור ביקש להשפיע על אורח חייהם של בני משפחתו והטיף לאורח חיים בריא וצנוע יותר. בתחילה היה נראה שהדבר עולה

תוססת ובעלת דעות ליברליות, הסעירה את רגשותיו של קלנבאך, שמצא את עצמו שרוי במתח מיני גובר והולך. לא ברור מה אירע, אך המתח המיני בין הדוד בן ה-40 ואחייניתו בת ה-17 הפכו לעניין המרכזי של הנסיעה. קלנבאך כתב ביומנו: "אני מבלה זמן רב בחברת ג'ודית. אני חייב לשמור על עצמי"; ולגנדהי כתב:

היא למעשה נערה קטנה ופראית [...] כולנו מבינים, שדוד אינו רשאי לשאת לאישה את אחייניתו. שלא לדבר על גיל 40 ו-17, וזאת גם מעבר להסכם שלנו. היה סמוך ובטוח שאני חש רגוע בנושא זה [...] בדאגתי הגדולה להשפיע עליה, אני חושב שלמעשה היא החלה להשפיע עלי. ההסכם שלנו עדיין עומד לנגד עיני.

גנדהי חש בסכנה האורבת לקלנבאך בקרב בני משפחתו, והשבחים על היותו סוכן הפרסומת הטוב ביותר שלו התחלפו בחשש ובדאגה לחוסנו המוסרי. כך כתב:

חוויתך עם בת אחותך מעוררות דאגה [...] אתה שרוי בלב פיתוי עדין. האנשים שאתה מבקש לשרת עלולים שלא בידועין להיות לך למלכודת מוות [...] אכן, השביל שבו הולכים השואפים לחיות באופן ראוי צר הוא כלהב החרב. לא זו בלבד שאסור להם לסטות מהדרך, אסור להם אף להסיר מבטם מהמטרה [...] אתה אחד מאותם לוליניים רוחניים הפוסעים על חבל דק.

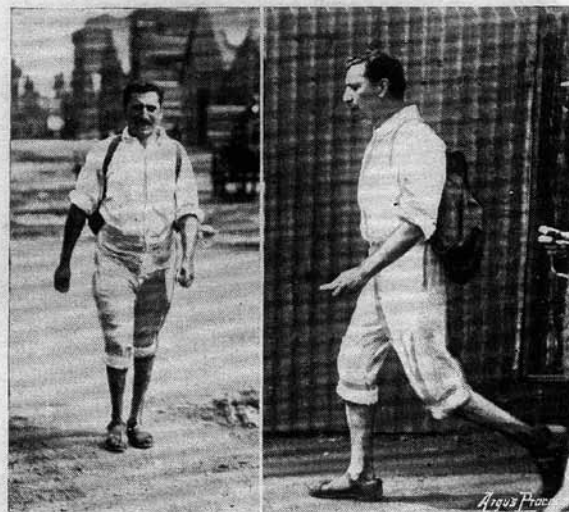
בשבועות האחרונים לשהותו בגרמניה פקדה את קלנבאך סערת רגשות. הוא היה מדוכא ואיבד את סבלנותו למפגשי הנימוסים הארוכים. הוא חש שאינו מצליח להשפיע על משפחתו. הוא עלה לקבר הוריו ונדר נדר שאיננו יודעים את פשרו, וערך עם אחיו ביקור מרגש ונוסטלגי בכפר ילדותו, רוס (Russ). במכתב לגנדהי העיד על מצבו:

הלואי והייתי יכול לשלוט יותר במחשבות. הדבר נראה קשה מאוד מאוד. באיזו עוצמה תוקפת החושניות והורסת כמעט את הכוח הנפשי ואת הרוחניות של האדם. אני באמת סובל, איני יכול לישון היטב. אני אדם שונה מכפי שהייתי לפני חודשים מספר. אכן אני נמצא בתוך פיתוי עדין מאוד, ואני יכול רק לחזור ולומר, שהדבר הטוב ביותר הוא לשוב אליך מיד, אך זה קשה כל-כך.

חזרה לדרום אפריקה

משגברו העימותים בבית החליט קלנבאך לעזוב מהר ככל האפשר. הוסכם, שג'ודית תיסע עם קלנבאך לאנגליה ותלמד שם בפנימייה במשך שנה ואז תורשה לנסוע לדרום אפריקה. קלנבאך נסע אתה לאנגליה ומשם הפליג לדרום אפריקה ב-20 בינואר 1912. ביומנו של קלנבאך חסרים הימים מ-28 בדצמבר 1911 עד ל-1 במרס 1912. ייתכן שהם הושמדו על-ידי חנה לזר (בת אחותו של קלנבאך), והדבר מעורר את ההשערה, שהסיבה לכך הייתה מה שנכתב בהם על יחסיו עם ג'ודית.

A Staunch Tolstoyan

Mr. Kallenbach as seen walking from the Tolstoy Farm to Johannesburg

श्री. डेलनबैक 'टोलस्टोय' इर्ष्यी मेहु-सम्पु सुधी यादीने
वृत्ती व'पतवु' चित्र.

קלנבאך כ"טולסטוויאני נחוש", אינדיאן אופיניון, 11 במאי 1912

יפה, כפי שמציין קלנבאך ביומנו וכפי שעולה מתגובותיו של גנדהי למכתבי היומן שנשלחו אליו פעם בשבוע. גנדהי כתב לו בסוף אוקטובר: "הפכת את עצמך לסוכן פרסומת שלי. אתה מאלץ אנשים לאהוב אותי, אף שלא אהבו אותי קודם. אני רק יכול לקוות, שאמות כפי שאתה חושב שאני [...] כמה אני משתוקק לראות את האנשים שאתה מתאר".

באחד הערבים בקניגסברג פגש קלנבאך בחור צעיר בשם לואיס לויין שהיה, לדברי קלנבאך, בעל "עמדות מוסריות מוצקות", ולמחרת בילה עמו את היום בספרייה הציונית המקומית. כפי שנראה להלן, לפגישה זו הייתה משמעות לעתיד. לויין זיהה את הדמיון בין אורח חייו של קלנבאך ב"חוות טולסטווי" לחיי החלוץ העברי, ואחרי שעלה לארץ כתב אל קלנבאך ל"חוות טולסטווי" במטרה לשכנעו שיעלה אף הוא. מכתבו גרם לקלנבאך לשקול אפשרות כזו לאחר סגירתה של "חוות טולסטווי" בשנת 1913, וכאמור, גנדהי הוא שהניא אותו מכך.

עם התארכות ביקורו בגרמניה התגלעו בעיות ומתחים בקרב המשפחה. אחד הגורמים לכך היה נוכחותה של ג'ודית, בתה של ג'נט, אחותו הבכירה. ג'ודית בת ה-17, צעירה

אולם למרות מפח הנפש, הייתה לנסיעה זו משמעות רבה, שכן היא חיזקה את הקשר של קלנבאך עם משפחתו ועם יהדותו והפגישה אותו עם הציונות החלוצית. בשנים שלאחר מכן סייע קלנבאך לכל בני משפחתו להגר לדרום אפריקה והודות לכך הם ניצלו ממוות בשואה. חנה (לימים חנה לזר) וג'ודית (לימים ג'ודית בנג'מין) היגרו לדרום אפריקה בעקבותיו, והייתה זו דווקא חנה לזר שקשרה את גורלה בגורלו של קלנבאך והפכה ליד ימינו: הוא מצא בה שותפה לצמחונות, לרפואה אלטרנטיבית ולאורח החיים הצנוע והמיוחד שניהל. הוא סיפר לה על קשריו עם גנדהי והיא הצטרפה אליו בהעצה למהטמה. לימים הייתה חנה לזר הגורם המדרבן בשמירת הקשר של קלנבאך עם גנדהי ועם קרובי משפחתו, בייחוד עם משפחתו של מניאל גנדהי, בנו של מהטמה גנדהי, שהוסיף לערוך את **אינדיאן אופיניון** "בחוות פניקס" בדרום אפריקה. היא אף נסעה להודו בסוף שנת 1938 ושהתה באשרם של גנדהי כמה שבועות, אך חלתה ונאלצה לחזור לדרום אפריקה.

קלנבאך חזר להתגורר ב"חווה טולסטוי" ויצא באופן סדיר לעבודתו כאדריכל ביוהנסבורג. את עיקר מרצו הפנה עתה לפיתוח החווה ולתיקון הנוקים שאירעו בהיעדרו. הוא תכנן בניית סכר כדי להגדיל את כמות המים להשקיה, והעבודות החלו לקראת סוף שנת 1912. עבודות החקלאות הרבות שעסק בהן כללו טיפול באלף עצי הפרי. בסיומו של יום היו גנדהי וקלנבאך מותשים מהעבודה הקשה, אך למרות זאת ניהלו בלילות שיחות שעניינן היה התפתחות רוחנית. בתקופה זו הפסיקו השניים גם לצרוך חלב, כחלק מהמאבק בתשוקה המינית, והחלו לצום באופן סדיר. ככלל, הם ניסו ליישם בפועל ובאופן מידי כל רעיון חדש או ניסוי דיאטטי שעלה על דעתם. קלנבאך היה שותף אידיאלי לניסיונותיו של גנדהי, נענה להם בחפץ לב ולעתים אף יזם אותם. וכך כתב עליו גנדהי:

היו אירופאים שהתייחסו אל קלנבאך כטיפש או כלא־שפוי, ואחרים כיבדו אותו בגלל הוויתור על מותרות החיים. קלנבאך מעולם לא חש את כאב הוויתור, ולמעשה הוא נהנה כך יותר מכפי שנהנה בעבר מהנאות החיים. בשעה שהיה מסביר את האושר העילאי שבחיים הפשוטים, היה נכנס לאקסטזה ושומעיו היו מתפתים לרגע לנהוג כמותו.

(סאטיאגרהא בדרום אפריקה, עמ' 381-382)

לאחר ששוכנע מדברי גנדהי, כי יש להימנע מהריגת נחשים ארסיים, רכש קלנבאך מגדיר נחשים ארסיים ולימד את מתיישבי החווה לזהותם. הוא החל לגדל נחש קוברא כחיית מחמד והאכיל אותו מכף ידו, אף שגנדהי ניסה להניא אותו מכך. בסופו של דבר, השאיר אחד ממתישבי החווה את דלת הכלוב פתוחה והנחש חמק לדרכו – וכולם נשמו לרווחה. בעת ההיא, בזמן שהמאבק ההודי בדרום אפריקה הושהה, החיים בחווה נכנסו לשגרה: הייתה זו תקופה

של קרבה הדוקה ושותפות מלאה, מימוש יומיומי של האידיאלים – חיי פשטות המבוססים על עבודה חקלאית, צמחונות, אי־אלימות, פרישות מינית, הסתפקות במועט ורפואה טבעית, בהנהגתו של גנדהי וברוח משנתם החברתית של טולסטוי ושל ג'ון רסקין (Ruskin). מאוחר יותר בחייהם יזכרו גנדהי וקלנבאך תקופה יפה זו בגעגועים: "כאשר אני כותב אליך", כתב גנדהי אל קלנבאך כעבור שנים, "כל החיים הקודמים שבים ועולים לנגד עיני, אבל אני חייב לרסן את עצמי".

קלנבאך כ"טולסטויאני נחוש"

ב־11 במאי 1912 שוב הדפיס גנדהי בעיתונו עמוד שלם ועליו תמונות של קלנבאך. התמונות משקפות בבירור את האופן שבו רצה להציג את חברו בפני הקהילה ההודית. הוא כתב: "הוא [קלנבאך] היה כאחד המתישבים ההודים, והייתה זו הפתעה נעימה להודים". בשני צילומים נראה קלנבאך צועד מהחווה ברגל בדרכו ליוהנסבורג. כותרת התמונה הייתה "טולסטויאני נחוש" (A Staunch Tolstoyan). בין המתישבים בחווה הייתה תחרות מי גומע את המרחק ליוהנסבורג במהירות המרבית, ובשיא החזיק קרוב משפחתו של גנדהי, ג'מנדאס גנדהי, שהלך 22 מייל בארבע שעות ו־35 דקות. קלנבאך ניסה לשבור את השיא, וכדי לחסוך זמן לא אכל את הצידה שבתרמילו, אלא קנה אוכל מדוכן בדרך בלי לטרוח לקחת את העודף. גנדהי טען נגדו, שהוא מפר בזאת את הכללים של "חווה טולסטוי", ולפיהם יש להשתמש רק במוצרי המזון של החווה.

אחד האירועים החשובים בחיי הקהילה ההודית בדרום אפריקה היה ביקורו של המדינאי ההודי ג'ופל קרישנה גוקהלה, מנהיגו של הקונגרס ההודי הלאומי, שהתכנס באוקטובר־נובמבר 1912. היה זה ביקור ראשון של מדינאי הודי בעל שיעור קומה והישג גדול של גנדהי. גוקהלה התקבל בכבוד ראוי על־ידי הממשל בדרום אפריקה ובהתלהבות גדולה על־ידי הקהילה ההודית. הביקור סייע לגנדהי לחזק את מעמדו בדרום אפריקה, הן בקרב הממשל והן בקרב הקהילה ההודית. הדבר אף סייע לפרסום שמו של גנדהי ברחבי הודו והיה לפיכך שלב בהכנה לחזרה לארצו כמנהיג בעל שיעור קומה וכבן טיפוחיו של גוקהלה. גוקהלה התגורר תחילה ב"חווה טולסטוי", אך התנאים בה היו קשים מדי בשבילו והוא שוכן בביתו של קלנבאך ביוהנסבורג. גנדהי וקלנבאך התלוו אל גוקהלה במסעו ברחבי דרום אפריקה, שירתו אותו ודאגו לכל מחסורו. לאחר סיומו של הביקור המוצלח, שבו הבטיח הממשל הדרום־אפריקני לגוקהלה להסיר את המגבלות החוקיות המוטלות על ההודים, ליוו אותו גנדהי וקלנבאך, לבקשתו, במעברת עד זנויבר. בעקבות שיחותיו של גוקהלה עם הממשל וההבטחה שיימצא בהקדם פתרון של קבע למעמדם

של ההודים בדרום אפריקה, התכוון גנדהי לשוב להודו יחד עם קלנבאך בתוך חצי שנה.

משבר

גנדהי רצה לעזוב את "חוות טולסטוי" ולעבור ל"חוות פניקס" כבר בשנת 1911 לאחר הסכם הפשרה, אך נמנע לעשות כן כיוון שלא רצה לנטוש את חברו, שהפסיד הון רב בהקמת החווה ובסיוע למאבק בזמן הקריטי ביותר. גנדהי החליט להישאר בחווה ולהתמסר לעבודה קשה כדי שקלנבאך יקבל חלק מכספו חזרה. וכך כתב לקרוב משפחתו, שהיה אחד מתומכיו הנאמנים ביותר, מגנלאל גנדהי (Maganlal Gandhi):

נראה שהמאבק אכן עומד להסתיים. אך ייתכן שאשאר שם. אף אחד לא אמר להישאר שם לאחר סיום המאבק. מר קלנבאך הוציא על המבנים לבד למעלה מ-600 ליש"ט. אני רואה, שכל הנטל מוטל אך ורק עלי. על מנת למנוע זאת אני מתכוון להישאר בחווה ולייצר הכנסות כדי לכסות על ההפסדים באמצעות עבודת כפיים. כיצד אוכל לנטוש את מר קלנבאך מיד בסיום המאבק? [...]. העבודה, שאצטרך להישאר עם מר קלנבאך לאחר סיום המאבק, לא הייתה צפויה, אך אצבור כך ניסיון רב, ומי יודע? אולי זה לטובה.

(CWMG, 19 במרס 1911, כרך XI, עמ' 260-261 במהדורה המקוונת)

ואכן, גנדהי נשאר כמעט שנתיים נוספות בחווה. אבל כאשר היה נראה שהמאבק עומד להסתיים בעקבות ביקורו של גוקהלה, החליט גנדהי לעבור ל"חוות פניקס" עד לנסיעתו המיוחלת להודו. בתחילת ינואר 1913 חזר גנדהי ל"חוות טולסטוי" לימים אחדים, ארז את חפציו, לרבות כלי העבודה וכלי הנגרות של קלנבאך, ועבר עם שארית המתישבים ל"חוות פניקס".

עזיבת החווה גרמה למתח רב בין שני הידידים. בלילה האחרון בחווה כתב גנדהי מכתב ארוך, שאותו הושיט לקלנבאך בעת שנפרד ממנו בבוקר: "ללילה האחרון הייתה בעיני חשיבות רבה. הרשה נא לי להסביר. אני חש, שאתה מקבל את מסקנותי אך אינך נכון לפעול לפיהן". במכתב סיכם גנדהי את הדרך שעברו השניים יחדיו, וכתב שהוא מוכן אפילו לסכן את שפיותו למען אורח החיים הקשה שבו בחרו. ברם, גנדהי אף הודה, כי ייתכן שהוא ניסה לגרום לקלנבאך לחיות את חייו שלו – של גנדהי עצמו – ולא את חייו של קלנבאך. כמה ימים לאחר מכן כתב גנדהי לקלנבאך, "היושב על הגדר" ואינו מגיע לכלל החלטה, והתייחס להבדל בין "שני האומללים" שסביבו: אשתו, קסטורבה (Kasturba), וקלנבאך:

מסכנה גב' גנדהי ומסכן אתה. גב' גנדהי הייתה פשוט המומה כשראתה כיצד ביתה הקט והנקי הופך לגן חיות.

אך היא קיבלה זאת די בקלות. המקרה שלך הוא שונה במשהו. היא קשורה לחיי; היא לא יושבת על הגדר. אתה אינך מחויב כלפי ואתה יושב על הגדר. עליך לעמוד על המשמר בגלל הדברים האלה. לכן אני טוען שוב: אל תהא פזיז.

גנדהי חש שקלנבאך לא יוכל לעמוד בקשיי החיים ב"חוות פניקס", שבה היו התנאים הבסיסיים קשים יותר מב"חוות טולסטוי", והציע לו בסיום המכתב לבוא לראות את המקום במו עיניו. הוא חזר על עצמו הקבועה לקלנבאך: "אני יודע, שלא תיתן לראש להדריך אותך, אלא ללבך".

התרופה אינה בפלשתינה: גנדהי והציונות בדרום אפריקה

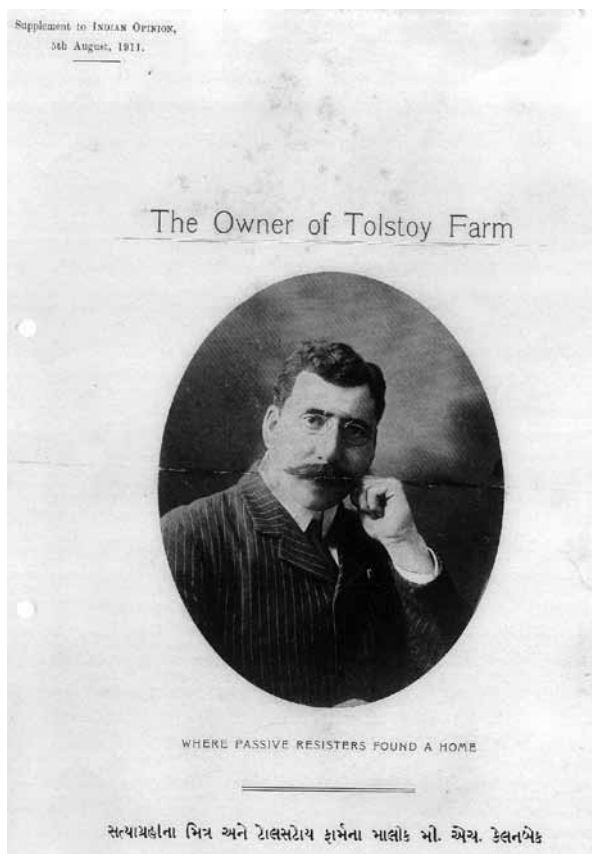
ב-9 בינואר ציין קלנבאך ביומנו, "מר גנדהי ושארית המתישבים עזבו ועברו לחוות פניקס". הוא נשאר בחווה שלושה שבועות נוספים, אך ב-1 בפברואר עזב לביתו במאונטיין ווי (Mountain View). הוא כתב לגנדהי ודרש, שיחזיר לו את כלי העבודה וספרי החקלאות שלו, שאותם לקח עמו גנדהי ל"חוות פניקס". גנדהי השיב לו, שמכתבו פתטי והבטיח לשלוח חזרה את הכלים והספרים. בשעת משבר זו ביקש קלנבאך למצוא את דרכו גם בקרב הקהילה היהודית והציונית. ידידו לואיס לוין, שעלה לארץ בשנת 1912 ועבד כפקיד במשרדו של ארתור רופין, כתב אל קלנבאך מיפו, תיאר את החיים בארץ ישראל ודרבן אותו לעלות לארץ:

אתה לא תראה בעלייתי ארצה דבר מוזר, כיוון שאתה עשית צעד דומה והלכת למרחקים. אנו צריכים ליצור תרבות יהודית חדשה [...] מה נפלא היה אילו היית חקלאי כאן ואני תלמידך [...] בוא לכאן ולו רק כדי לראות כיצד בונים מולדת.

(ארכיון קלנבאך, 27 באוקטובר 1912)

לוין זיהה אצל קלנבאך את היסודות המהפכניים המתאימים לחיי חלוץ בארץ ישראל והבין, כי העקרונות שלפיהם התנהל קלנבאך ב"חוות טולסטוי" היו דומים בחלקם לאורח החיים החלוצי. קלנבאך, אמנם "הלך למרחקים" בעקבות הקסם של גנדהי, אך היה קרוב ברוחו לחלוצים בארץ ישראל.

ואכן היסודות המשותפים בין שתי צורות ההתיישבות, זו החלוצית וזו של "חוות טולסטוי", נבעו לפחות בחלקם ממקור רוסי משותף, הלא הוא טולסטוי. היבטים אלה כללו את הרצון לשינוי סדרי עולם על מנת ליצור עולם טוב יותר, דרישה לעבודת כפיים ופרודוקטיביות, חזרה לחקלאות והסתפקות במועט. המתישבים ראו את עצמם כמעטים ההולכים בראש המחנה ומשמישים מופת לכלל הציובור. ההשוואה בין "חוות טולסטוי" לקיבוץ דגניה (שהוקמו שניהם בשנת 1910) מעניינת וראויה לעיון, אך כאן אציין

הרמן קלנבאך "הבעלים של 'חוות טולסטוי'", מתוך **אינדיאן אופיניון**, 5 באוגוסט 1911

מכתבו של לוי נשלח מיפו בסוף אוקטובר 1912 והגיע לידי של קלנבאך בשעה שכבר ידע מן הסתם על כוונתו של גנדהי לעזוב את החווה. האפשרות הציונית הייתה יכולה אפוא להיראות בעיניו תחליף ראוי לחיים ב"חוות טולסטוי". מעיון ביומנו נראה, שקלנבאך שקל אותה ברצינות. הוא החל להשתתף בפגישות של חוגים ציוניים וללמוד עברית במשך שעה או שתיים ביום, גם בעת שביקר אצל גנדהי ב"חוות פניקס". על לבטו הרבים באותם הימים מעידה תשובה של גנדהי מפרברואר 1913:

מכתבך מחייב תשובה ארוכה. אני רואה שאתה אומלל מאוד, אך המזור אינו נמצא בפלשתינה [...] אתה תיסע לפלשתינה ושם בסופו של עניין יהיו לך חיים עצמאיים ופשוטים, כמו אלה שלמדת להוקיר. זה לא יעבוד. עליך לראות את האושר באי-האושר.

נראה שגנדהי הבין את היסודות הדומים בין שתי האידאולוגיות. קלנבאך ידע על הציונות יותר מכל חבריו היהודים של גנדהי, ולכן אפשר להניח, שגנדהי למד על הציונות החלוצית ומפעל ההתיישבות בארץ ישראל מפי קלנבאך כבר בדרום אפריקה. עובדה זו שופכת אור על

רק שאפרו של קלנבאך הובא לארץ על-ידי בת אחותו, חנה לור, והוטמן בשנת 1952 בדגניה, לא הרחק מקברו של א"ד גורדון. עובדה זו מביעה באופן סמלי את שאיפותיו האידאולוגיות הציוניות ואת אורח חייו של קלנבאך בצדו של גנדהי בדרום אפריקה. העובדה, שקלנבאך גילה עניין בציונות כבר בימי "חוות טולסטוי" והיה בשנים שלאחר מכן לציוני נלהב, רק מחזקת קשר זה. חייו של קלנבאך נעו בין גנדהי לציון והיו לפיכך החוליה המחברת בין הודו לציונות במחצית הראשונה של המאה העשרים.

אולם, למרות מקורות ההשפעה הטולסטויאניים הדומים, היה הבדל בולט בין שתי צורות ההתיישבות הללו ביחס כלפי אי-אלימות ופציפיות. קבלת הפציפיות הטולסטויאני וההימנעות מאלימות בפרשנותו של גנדהי הייתה ציר מרכזי באורח החיים של גנדהי וקלנבאך ב"חוות טולסטוי" ובניהול המאבק ההודי בדרום אפריקה. אך ציר זה כמעט לא היה קיים בתנועה החלוצית הציונית. אניטה שפירא כותבת על כך בספרה **חרב היונה** (הוצאת עם עובד, 1992):

הפציפיות כרעיון לא כבש לבבות בארץ ישראל. אמנם הייתה הערכה לא מבוטלת לפציפיות, כך למשל דמותו של טולסטוי הייתה נושא להערצה וויכוחים בלתי נדלים בשאלה באם יש להתנגד לרע או לא להתנגד לו. א.ד. גורדון, גם אם לא הכריז על עצמו כפציפיסט, למעשה התנגד לשימוש בכוח [...] ההתייחסות לגנדהי הייתה כאל צדיק הדור. ואף על פי כן, הפציפיות היה מהרעיונות היותר צדדיים בגלקסיה הדיפוזיט של הרעיונות שרווחו בארץ ישראל בראשית המאה העשרים. היו פה ושם "משוגעים לדבר", מאנשי הפועל הצעיר בעיקר שנטו לרעיונות טולסטויאנים [...] אך היו אלה אינדיבידואליסטים קיצוניים שמעולם לא התיימרו לייצג אלא את עצמם. האקלים הפוליטי והאמוצינאלי של ארץ ישראל לא סייע בהתפשטותם של רעיונות פציפיסטיים [...] הצורך להגן על החיים והרכוש, ככלל יסודי של עצם הקיום בארץ, הוציא מכלל אפשרות את התפשטותם של רעיונות פציפיסטיים [...] רובם העדיפו את היסוד המהפכני על פני הפציפיות שהיה בו יסוד פסיבי המנוגד לגמרי ליצר הפעולה שהפעים (עמ' 228).

קלנבאך נחשף לציונות כבר בדרום אפריקה, שבה הייתה לה השפעה רבה על חיי הקהילה היהודית (וראו ספריו של גדעון שמעוני על יהדות דרום אפריקה). אולם היחשפותו של קלנבאך לציונות ולאידאולוגיה הציונית קיבלה חיזוק ניכר בעת שהותו הארוכה אצל משפחתו על ענפייה הציוניים במרכז אירופה ובמזרחה, חיזוק שהתיישב היטב עם אורח חייו ב"חוות טולסטוי". גם פגישותיו של קלנבאך עם לואיס לוי, שידע להסביר לו את עיקרי האידאולוגיה הציונית, הוסיפו נדבך נוסף לחיזוק הכיוון הזה אצל קלנבאך.

עניינו המיוחד של גנדהי במפעל הציוני ומסבירה אותו בהקשר של מחויבותו האישית לקלנבאך. עדות נוספת לכך הופיעה ברשימה בכתב העת **מאזניים**, שפרסמה בשנת 1932 שולמית פלאום, הגנת העברייה שלימדה באשרם של רבינדרנת טאגור (Rabindranath Tagore) ופגשה את גנדהי בשנת 1924. היא כתבה, כי לאחר שסיפרה לגנדהי על ההתיישבות בארץ, הוא ענה לה, שהוא מכיר היטב את הנושא בגלל ידידו היהודי הרמן קלנבאך מדרום אפריקה.

קלנבאך השיב לליון על מכתבו רק כעבור חודשים אחדים. במהלך אותו הזמן התפוגג המתח בינו לבין גנדהי, קשריהם חזרו והתהדקו, והוא נרתם שוב כל כולו למאבק ההודי המתחדש. עלייה לארץ כחלוץ ירדה מן הפרק. תשובתו לליון מלמדת על תפישת עולמו האידיאולוגית והאוטופית באותה תקופה, והדי השפעתם של גנדהי וטולסטוי ניכרים בה באופן בולט:

אסור לי להמעיט בחולשותי, בפקפוקי, בבורותי לגבי דברים רבים ובייחוד לגבי ביטחוני באנשים ובאל. רק כאשר אופיי יהיה נקי מתכונות אלו, תהיה פלשתינה האידאל שלי לעתיד; לא אכנס לכך כל עוד אישיותי אינה איתנה [...] נולדתי כיהודי ואמות כיהודי [...] איננו קיימים בעולם על מנת לשנות אחרים, אלא רק את עצמנו. אבל כאשר חיי ישתנו – והדבר יכול להיעשות על-ידי מעשים – או אז אעמיד את עצמי לחלוטין לרשות פלשתינה ואנשיה [...] איני רוצה לתרום להפיכתה של פלשתינה למדינה מודרנית ולה צבא, צי, משטרה, תעשיות, עובדים מקצועיים וכמה קפיטליסטים [...] לדעתי, להפוך את פלשתינה למדינה תעשייתית הרי זה שיגעון.

ארתור רופין כתב לקלנבאך והתייחס לאוטופיה שלו כאל הערות קומיות:

עזור לעצמך, הצל את יהדותך, הצל את עצמך [...] בגלל זה הגעתי לפלשתינה: לא בגלל סיבות אידאליות, אלא בגלל סיבות מפוכחות. קודם בוא לבקר בארצנו, בוא באביב [...] אז תוכל לראות בבהירות אם היא בשבילך או לא. (ארכיון קלנבאך, 3 בספטמבר 1913)

בעקבות מכתבו של ליון הצטרף קלנבאך כחבר לתנועה הציונית של יוהנסבורג. כאמור, הוא לא נסע לבסוף

לפלשתינה, אלא בחר לקחת חלק פעיל ביותר בשלב האחרון של מאבק הסאָטְיָאגְרָהָא. היה זה אחד משיאי חייו כשותפו של גנדהי בהנהגת המאבק ההודי. יחד הם הנהיגו בשנת 1913 את "המצעד הגדול", שבו ניהל קלנבאך את כל הצד הלוגיסטי. הוא נעצר יום אחרי מעצרו של גנדהי ונשפט יחד עמו בנובמבר 1913 לשלושה חודשי מאסר. מלחמת העולם הראשונה ומעצרו כנתין אויב במחנה הסגר באנגליה הם שמנעו את נסיעתו להודו. אבל כעבור 23 שנים קלנבאך ינסה, לא רק לחבר מחדש בין שתי התנועות הלאומיות שפעלו במקביל, אלא לשלב בין עולמו הפנימי והרצון לחיות במחיצתו של מהטמה גנדהי לבין שאיפתו הציונית. אי-אפשר שלא לקשור בין ההתנסות הייחודית וההרואית של קלנבאך לצדו של גנדהי ב"חוות טולסטוי", שבה יושמו רעיונות של חיי שיתוף מלאים, עבודת כפיים, הסתפקות במועט וסובלנות דתית, לבין ההערכה וההערצה הרבה שרחש מאוחר יותר למפעל ההתיישבותי של החלוצים בישראל – הערכה שבאה לידי ביטוי, למשל, בהורשת הונו הרב ל"קרן היסוד", לאחר מותו בדרום אפריקה בשנת 1945.

לקריאה נוספת:

מ.ק. גנדהי, *אוטוביוגרפיה, סיפור ניסוי עם האמת*, תל אביב: אסיה, 2005.

יוחנן גרינשפון, *על כוח ואי-אלימות: חייו ומשנתו של מהטמה גנדהי*, תל-אביב: הוצאת משרד הביטחון, 2005.

M.K. Gandhi, *Satyagraha in South Africa*, Ahmedabad: Navajivan, 1928.

Collected Works of Mahatma Gandhi, XCVI, Supplementary Vol. 6, Publication Division, Government of India, New Delhi, 1994.

Shimon Lev, *Soulmates: The Story of Mahatma Gandhi and Hermann Kallenbach*, Noida: Orient Black Swan, 2012.

מקורות האיורים:

תמונה בעמוד 45: צילום: שמעון לב